

Іван Тимків

**НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ
(ДРОГОБИЦЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ, СТАНІСЛАВСЬКОЇ ТА
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ) У 40-Х – 80-Х РР. ХХ СТ: ЕТНІЧНИЙ
АСПЕКТ**

У статті проаналізовано особливості етнічної структури населення західноукраїнських областей 40-х – 80-х рр. ХХ ст.

***Ключові слова:** етнічний склад, українці, поляки, євреї, росіяни, радянізація, мовне питання.*

В умовах національного та культурного відродження України, становлення її державності особливу увагу привертають і проблеми формування структури українського суспільства, у тому числі – етнічної. Українці є головним чинником процесів державотворення, але беззаперечним є і те, що в Україні з давніх часів мешкають представники багатьох етносів, які по праву вважають себе громадянами нашої держави і беруть активну участь в усіх процесах, які відбуваються в ній.

Значна частина проблем, що постають перед державою у сфері етнічних взаємин, виникли не сьогодні, а мають тривале історичне підґрунтя. Тому їх вивчення на широкому історичному тлі створює базу для успішного й ефективного розв'язання в сьогоденні. Це визначає практичну та політичну значимість вивчення проблеми в регіональному розрізі.

Подальший розвиток Української держави вимагає ґрунтовного вивчення та критичної, науково виваженої оцінки попереднього досвіду політичних та соціально-економічних перетворень. У радянський період проблеми етнічного розвитку західних областей України 40-х – 80-х років розглядалися тенденційно, відповідно до партійних настанов та практичних потреб тоталітарного режиму. Чимало складних та суперечливих сторінок етносоціальної історії західноукраїнських областей досліджуваного періоду, зокрема про втрати населення від масових репресій, етнонаціональні

аспекти кадрової політики, русифікація освіти та культури навіть не досліджувалися, перебуваючи під своєрідним “табу”.

Відкриття раніше засекречених архівних фондів сприяло появі монографічних та дисертаційних робіт, де робилися спроби позбутись усталених хибних стереотипів, подати нову оцінку подій та явищ минулого на основі загальнонародських цінностей та сучасної методології наукових досліджень. У даному контексті виділимо праці Володимира Кубійовича [6], Галини Боднар [1], Олега Воронка [2], Ігора Дудника [4], Романа Лозинського [7], Степана Макарчука [9], Володимира Макарчука [10], Всеволода Наулка [12], Богдана Скаврона [15], Сергія Чорного [17]. Відомості про кількість, етнічний та мовний склад західноукраїнського суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 років [13; 14]. Загальні переписи населення як комплексне статистичне джерело відображають взаємовплив багатьох суспільних процесів, що сприяє всебічності вивчення на основі їх матеріалів етнодемографічного розвитку регіонів України періоду другої половини ХХ ст.

Метою дослідження є комплексний аналіз динаміки етнічної структури населення західноукраїнських областей в історичній ретроспективі.

Об'єктом дослідження є народонаселення регіону 40-х–80-х рр. ХХ ст.

Предметом дослідження є демографічні та етнодемографічні процеси, динаміка етнічної структури населення західноукраїнських областей досліджуваного періоду.

Україна являє собою багатонаціональну країну. Тому ґрунтовне вивчення динаміки чисельності населення, формування його статеві-вікового складу, змін у структурі професійно-галузевої зайнятості передбачає першочерговий аналіз етнодемографічних процесів. Специфіка сучасного їх стану визначалася передусім тими змінами, які відбулися в структурі українського суспільства упродовж другої половини ХХ ст.

Досліджуваний період чітко визначається датами проведення вітчизняних загальних переписів, статистичні дані

яких, разом з відомостями переписів 1959, 1970, 1979 та 1989 рр., є основним джерелом для аналізу динаміки етнодемографічної структури населення України.

Географічні рамки охоплюють територію сучасних Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей України. В історичному плані територіальні рамки дослідження охоплюють ряд радянських областей (Львівська, Станіславська (1962 р. перейменована в Івано-Франківську), Тернопільська і Дрогобицька (1959 р. об'єднана з Львівською) [1].

Опираючись на дані В. Кубійовича, можна стверджувати, що на 1 січня 1939 р. на даній території з 5 824 100 осіб 3 727 000 припадало українців (64,1 %), 16 300 (0,3 %) – українців із польською розмовною мовою, 874 700 (15,0 %) – поляків, 73 200 (1,2 %) – польських колоністів, 514 300 (8,8 %) – латинників, 569 400 (9,8 %) – жидів і 49 200 (0,8 %) – інших, як згадано, переважно німців. В січні 1939 р. у Львівському воєводстві проживало 58 % – українців, 29 % – поляків, 13 % – євреїв; у Тернопільському – 61 % – українців, 30 % – поляків, 8 % – євреїв; у Станіславському – 75 % – українців, 15 % – поляків, 9 % – євреїв [6, с. 12].

З початком Другої світової війни населення досліджуваної території активно мігрувало. У вересні 1939 р. поляки виїжджали через Румунію та Угорщину. Восени 1939 р. – на початку 1940 р. з окупованих німцями польських терен переїжджали в Галичину євреї і поляки. Натомість на Захід виїжджали українські німці, а також поляки й українці, котрі втікали від радянської влади. Збільшилася внутрішня міграція, зумовлена політикою радянської влади: вербували на роботу у вугільну й металургійну промисловість Східної України та інших регіонів СРСР; навесні 1940 р. виселили усіх мешканців із 80-ти кілометрової західної прикордонної смуги та Яворівського полігону; на межі 1940–1941 рр. заохочували виїзд до Бессарабії на опустілі німецькі господарства. Крім того, в 1939–1941 рр. в Галичину приїхало щонайменше 100 тис. радянських державних і партійних урядовців [10].

Найбільших втрат населення Західна Україна зазнала у роки Другої світової війни під час німецької окупації. За

підрахунками С. Макарчука, втрати регіону в період німецької окупації становили близько 875 тис. загиблих і 260 тис. (за іншими даними 370 тис.), вивезених до Німеччини. Впродовж 1941–1944 рр. населення областей зменшилося на 60 %. Після звільнення від німецьких військ залишилось тільки 2 % передвоєнного єврейського населення. Всього, за підрахунками різних дослідників, у Західній Україні загинуло 495–610 тис. євреїв [10].

Повоєнні зміни національної структури населення досліджуваного регіону відбулися через виселення поляків (близько 800 тис.) і переселення українців із Закарпаття (майже 500 тис.) та приїзд росіян, євреїв і українців зі східних областей УРСР, РРФСР й інших республік СРСР. Унаслідок безпосереднього переселення з Польщі та втікачів з південно-східних областей до середини 1947 р. у Галичині поселилася 64 % усіх виселених з Польщі українців. Згідно зі статистичними матеріалами, після звільнення західних областей України від німецьких військ сюди приїхало понад 1 млн осіб зі Сходу, зокрема, близько 600 тис. осіб до Львова та Львівської області [1].

У 1959 р. українці у Львівській області становили 86 %, росіяни – 9 %, поляки – 3 %, євреї – 1,4 %. В Івано-Франківській і Тернопільській областях, на відміну від Львівської, українців було майже по 95 % у кожній, і менше росіян – 4 % і 3 %; поляки становили 1 % і 2 % відповідно. У наступні десятиліття національний склад населення західноукраїнських областей змінився несуттєво. За тридцять років (1959–1989 рр.) українців побільшало на Львівщині (на 4 %); поменшало росіян (на 1,4 %) і поляків (на 2 %). У Тернопільській області українців стало більше (на 2 %); чисельність росіян практично не змінилася. На Івано-Франківщині українців у відсотках до всього населення залишилося без змін; несуттєво (на 0,5 %) побільшало росіян. Таким чином, Львівська і менше Тернопільська області вирізнялися збільшенням українців, у Івано-Франківській області спостерігалися найменші відсоткові зміни українців і росіян у національному складі населення [17, с. 74, 77, 79].

Варто зауважити, що для сучасної території України того часу була характерною тенденція зменшення чисельності українців. Так, станом на 1959 р. кількість українців становила 76,8 %, а у 1989 р. – 72,75 % [17, с. 84]

Різниця національний склад міського і сільського населення. За матеріалами перепису 1959 р., серед міського населення досліджуваних областей українців було менше: у Львівській області – 70 %, в Івано-Франківській – 82 %, у Тернопільській – 83 %, а росіян відповідно 21 %, 13 % і 11,5 %. У містах поляків проживало в середньому на 1 % більше, ніж загалом у регіоні (Львівська область – 4 %, Івано-Франківська і Тернопільська – по 3 %). У сільській місцевості домінували українці: у Львівській області – 97 %, в Івано-Франківській – 99 %, у Тернопільській – 97 %; росіяни ж становили менше 1 % сільського населення кожної з областей. Відмінності спостерігалися у відсотку поляків серед селян: якщо у Львівській і Тернопільській областях у селах проживало близько 2 %, то в Івано-Франківській – лише 0,5 %. У селах Львівщини мешкало тільки 329 євреїв (0,03 %) [17, с. 74, 77, 79].

Практично всі українці (99 %) й росіяни (95–98 %) Західної України спілкувалися мовою своєї національності (чого не скажеш про євреїв і поляків). Упродовж радянського періоду помітна незначна тенденція до зменшення кількості росіян у Львівській області, які спілкувалися російською мовою, і зворотна – на Івано-Франківщині й Тернопільщині [1].

Аналізуючи мовну ситуацію, звернемо увагу, що усі повоєнні радянські переписи реєстрували рідну мову опитуваного на засадах соціально-психологічного підходу (який уперше застосовано ще під час перепису 1939 р.), тобто записували мову, яку сам опитуваний уважав рідною (що пов'язувало її з показником національності), а в тих випадках, коли йому було важко визначитися, – мову, якою він ліпше володіє чи якою користується в сім'ї, що зближувало рідну мову з поняттям розмовної мови. Від перепису 1970 р. реєстрували іншу мову з мов народів СРСР, якою опитуваний вільно володів. Матеріали перепису оприлюднено в офіційних статистичних виданнях [7, с. 218]

Галина Бондар аналізує мовну (не)асиміляцію населення областей в 60–80-х роках, стверджує, що росіяни Львівщини більше піддавалися незначній мовній українізації, ніж у Тернопільській та Івано-Франківській областях. Серед євреїв і поляків простежувалася поступова мовна русифікація. Кількість російськомовних українців не збільшилася, а на Львівщині навіть несуттєво зменшилася. Таким чином, серед галицьких областей Львівщина вирізнялася процесами українізації [1].

Селяни Західноукраїнських областей на 99,9 % були україномовними у кожній із трьох областей. У селах представники інших національностей більше спілкувалися українською мовою. Росіяни жили здебільшого у містах, мали освіту, перебували в умовах українського Заходу і тому опановували українську мову. Натомість галицькі селяни не мали потреби вивчати російську.

Отже, у 40-х роках ХХ ст. унаслідок Другої світової війни і політики радянської влади населення досліджуваного регіону суттєво зменшилося й зазнало змін національного складу. На етнографічній карті зникли єврейські містечка, польські та німецькі села. До прикладу, у м. Броди Львівської області на 22 червня 1941 р. було 25 тис. мешканців, а в серпні 1944 р. – лише 150 осіб. Істотно змінився національний склад населення обласних міст. Повоєнні мігранти зі Сходу воліли поселитися насамперед в обласному місті (найбільше у Львові), неохоче – у районному містечку, але у жодному разі – не в галицькому селі [1].

У 60–80-х роках етнографічні процеси в регіоні були сповільненими та відповідали загальноукраїнським. Серед галицьких областей Львівська вирізнялася збільшенням кількості українців і процесом мовної українізації інших національностей, насамперед росіян (хоча й не значним). Слід пам'ятати, що третина росіян даних областей наприкінці 80-х років уже тут народилася. У розрізі міського-сільського населення вирізнялися міщани-українці Тернопільщини, які неохоче вживали російську мову, натомість росіяни – міські мешканці більше спілкувалися українською мовою. Росіяни в

містах Львівської області практично не розмовляли українською мовою, а українці швидше переходили на російську.

На Львівщині, порівняно з Івано-Франківською та Тернопільською областями, найбільшою була дистанція між “російським” містом і “українським” селом. Що, однак, не завадило Львову до кінця 1980-х років українізуватися. Більшість повоєнних міських мешканців походила з галицьких сіл, у яких зберігалися міцні національні традиції. У місті етнічна самосвідомість загострювалася в умовах постійного порівняння своєї власної культури з іншими. Перехід же на російську мову (навіть як рідну) відбувався поряд з піднесенням етнічної самосвідомості.

Таким чином, важливе місце у системі аналізу розвитку суспільства повинно відводитись дослідженню етнічної проблематики. Особливу роль у формуванні основних якісних характеристик суспільства відіграють етнодемографічні та етносоціальні процеси, усвідомлення взаємозв'язку та взаємозалежності між якими повинно посприяти появі комплексних суспільствознавчих досліджень. Лише за такої умови буде поглиблено аналітичність наукового пошуку та розширено діапазон вивчення причинно-наслідкових зв'язків між сучасними кризовими явищами в українському суспільстві.

Список використаних джерел

1. Боднар Г. “Радянська” Галичина [Електронний ресурс] / Галина Боднар // ZAXID.NET. – 2012. – 13 вересня. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?radyanska_galichina&objektId=1265077
2. Воронко О. Підсумки загальних переписів населення 1959 – 2001 рр. як джерело вивчення регіональних етнічних процесів в Україні / Олег Воронко. – С. 250–263.
3. ГАЛИЧИНА: ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ: Тематичний збірник статей. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 216 с.
4. Дудник І. Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування [Електронний ресурс] / Ігор Дудник // Українська правда. – 2011. – 5 грудня. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>.
5. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – К.: Генеза, 1993. – 800 с.

6. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1. 1. 1939 / Володимир Кубійович. – Вісбаден, 1983. – 174 с.
7. Лозинський Р. Тенденції мовної ситуації в Україні / Роман Лозинський // Вісник Львівського університету. – Вип. 33. – Львів, 2006. – С. 217–227.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства / ред. кол.: Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Генеза, 1996. – 942 с.
9. Макарчук С. Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. / Степан Макарчук // ГАЛИЧИНА: ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ: Тематичний збірник статей. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 130–165.
10. Макарчук В. Депортації і трансферти населення: зло чи неминуче зло? [Електронний ресурс] / Володимир Макарчук // Журнал російських і східноєвропейських історичних досліджень. – 2012. - № 1 (4). – С. 107-113. Режим доступу: www.historyfoundation.ru/dl.php?file=742.
11. Населення України. Трудова еміграція в Україні / За ред. Лібанової Е, Позняк О., Малиновської О. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
12. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні / Всеволод Наулко. – К., 1998. – 80 с.
13. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 р. Українська РСР. – М., 1963. – 287 с.
14. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 р. – Т.4 Національний склад населення СРСР, союзніз і автономних республік, країв, облачтей і національних округі. - Відомості про кількість, етнічний та мовний склад галицького суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 років. – М., 1973. – 567 с.
15. Скаврон Б. Повоєнна Галичина: велике переселення народів [Електронний ресурс] / Богдан Скаврон // zbruc. – 2013. – 20 вересня. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/13100>.
16. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959 – 1989 рр.: етномовні наслідки зросійщення / Володимир Скляр. – К.: Вид. Центр “Просвіта”, 2008. – 392 с.
17. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник / Сергій Чорний. – К.: ДНВП “Картографія”, 2001. – 88 с.

Tymkiv I.**WESTERN AREAS OF POPULATION (DROHOBYCH, LVIV,
STANISLAV, TERNOPIL REGION) IN 40 – 80
S. XX CENTURY.: ETHNIC ASPECT**

*The article analyzes the ethnic structure of population of West
Ukranian lands 80–40 S. XX century.*

Key words: *ethnic composition, Ukrainians, Poland, jewries,
Russians, sovietization, language question.*